

RADYO ve TELEVİZYON İLE EĞİTİM

Dr. Aysel AZİZ

GİRİŞ

Günümüz teknolojisinin insanlık yararına sunduğu en önemli buluşlarından biri hiç kuşku yokki, kitlesel haberleşme araçlarıdır. Kitle haberleşme araçları olarak bilinen yazılı basın (gazete, dergi, kitap), sinema, radyo ve televizyon, asıl gelişmelerini yüzyılımızın teknik gelişmelerine borçludur. Yazılı basının 15. yüzyıla değin uzanmasına karşılık bugünkü durumuna 20. yüzyıl içerisinde ulaştığı bir gerçektir. 19. yüzyıl verilerinden olan sinema ise bugünkü gelişimini 20. yüzyılda göstermiştir. Kitle haberleşmesinin elektronik dalgalarla yapılmasını sağlayan radyo ve televizyon ise tüm olarak, 20. yüzyılın, çağımızın ürünleridir.

Radyo ve televizyonun, kitle haberleşme araçları içerisinde önemli yerleri vardır. Bu önem, bu araçlarla verilenin içeriğinden, çok bu araçlarla verilenin kapsadığı kitle ve mesajın ulaşma hızı ile ilgilidir. Diğer kitle haberleşme araçlarından hiçbiri, radyo ve televizyon tekniklerine sahip olamadıklarından, ne kadar gelişmiş olurlarsa olsunlar, mesajları bu kadar geniş kitleye, anında ulaştırma olanakları yoktur. Bundan ötürü, radyo ve televizyon çağımızda kitlelere ulaşma bakımından önemli bir yer tutmaktadır. Bu önemden ötürüdür ki radyo ve televizyon hemen hemen tüm ülkelerde kitlelerin, toplumların çeşitli gereksinmelerini karşılamakta kullanılmaya başlanmış; özellikle, haber alma, eğitime, hatta eğlendirme gibi toplumların gereksinmelerini karşılanmasında görevler almışlardır.

Ülkemizde Televizyonun yeni yayılmaya başlaması, radyonun ise gerek yayın içerikleri, gerekse kapsama alanları yönünden hızlı gelişimi, bu konuda yeni ilgi sahalarının doğmasına, araştırmaların, hatta bu konuda öğretimin yapılmasına neden olmuştur. İncelememizde, radyo ve televizyonun görevlerinden biri olarak kabul edilen ve

ülkemizde olduğu gibi birçok ülkede de uygulaması yapılan “radyo ve televizyon ile eğitim”in ne olduğu, nasıl yapıldığı, özellikleri gibi konulara genel bir bilgi vermek üzere değinilecektir.

I. RADYO VE TELEVİZYONUN TANIMI

Radyo ve televizyon ile eğitimin türlü yönlerine değinmeden önce radyo ve televizyonun kısa bir tanımını ve özelliklerini vermekte yarar vardır. *Radyo*, bir sesin-müzik ya da söz olarak, bir verici aracılığı ile boşlukta elektromanyetik dalgalar yolu ile dağılması ve bu dağılan sinyallerin, frekansların özel alıcılarda (radyo) yeniden ses olarak alınmasıdır. *Televizyon* ise, yalnızca sesin değil, görüntünün de boşlukta elektromanyetik dalgalar aracılığı ile dağılması; ses ve görüntü sinyallerinin özel alıcılar (televizyon) tarafından alınmasıdır. Kısa teknik tanımlarını vermeye çalıştığımız radyo ve televizyonun asıl önemi, görüleceği üzere, verilen mesajın elektromanyetik dalgalar-ki buna *Hertz* dalgaları da denilmektedir- yolu ile dağılmasıdır. Bu önemli özellik kitle haberleşmesinde iki önemli sonuç ortaya çıkarmaktadır:

- i. Verilen mesaj **anında** izleyene ulaşabilmekte,
- ii. Verilen mesaj, verici ve alıcıya sahip olma koşulları ile, **çok geniş bir kitleye** ulaşabilmektedir.

Bu iki özellik, tek bir cümle ile formüle edilmek istenirse, ünlü Kanadalı uzman, sosyolog Mac Luhan’ın deyimi ile, bu iki araç özellikle televizyon, tüm evreni çok büyük köy, herkesin birbirini bilip, tanıdığı bir yer durumuna getirmektedir.¹

20. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra toplum yararına hizmet yapmaya başlayan bu iki araçtan radyo 1920, televizyon ise 1936 dan beri yayınlarını geliştirerek sürdürmüşlerdir. Başlangıç yıllarında, yeni olmalarından ötürü fazla önemsenmeyen bu araçlar, zamanla gerek yayın alanlarının teknik olarak genişlemesi, gerek alıcılarının çoğalması ve gerekse yayınlarının içeriğinin gelişmesi ile toplumlar tarafından benimsenmiş; günlük yaşamlarının bir parçası olmuştur. Günümüzde radyo ve televizyonsuz bir topluma ender rastlanmakta, bu araçlar yolu ile toplumların, özele inerek, bireylerin çeşitli gereksinimleri karşılanmaktadır. Bugün gelişmiş ülkeler yanında, toplumsal gelişmelerini tamamlamamış ülkeler de bu araçları, özellikle kalkınmalarında diğer klasik kalkınma yöntemlerine yardımcı, onları destekleyici olarak kullanmaktadırlar. Hatta bu ülkeler içerisinde, bu araçlara “sihirli bir değnek” gözü ile bakanlar bile vardır.

Radyo ve televizyon, diğer kitle haberleşme araçlarında olduğu gibi, çeşitli işlevleri yaparlar. Bunlar, ülkeden ülkeye, toplumdan topluma içerik ve oranları değişmekle birlikte, genel olarak a) haber verme, b) eğitime, c) eğlendirme, d) mal ve hizmetlerin tanıtılmasını sağlama, e) İnandırıp, harekete geçirme gibi gruplarda toplanabilir. Ülkenin radyo ve televizyon yönetim sistemine bağlı olarak değişen bu işlevlerden ilk üç işlev, kişinin doğrudan bu konudaki gereksinmesine yönelik iken, dördüncü ve beşinci işlev, yani mal ve hizmetlerin tanıtılması ve inandırıp, harekete geçirme ile ilgili işlevler ilk üç işlevin somut sonucu, kişinin tutum ve davranışını etkileyen işlevler olarak ortaya çıkmaktadır².

II. EĞİTİM ARACI OLARAK RADYO VE TELEVİZYON

Elektronik kitle haberleşme araçları olan radyo ve televizyonun toplumumuz bakımından önemli olan ve üzerinde durulması gereken en önemli işlevleri hiç kuşku yokki 'haber' ve 'eğitim' işlevleridir. Hatta haber kaynağının diğer kitle haberleşme araçlarından olan basın yolu ile sağlanabilmesi olanağı olduğu düşünülürse, *eğitim* işlevi, üzerinde önemle durulması gereken tek işlev olarak ortaya çıkmaktadır.

"Radyo ve televizyon ile eğitim" denildiğinde ne anlaşılmalıdır? Bu işlevin özü nedir? Bu sorulara tek bir yanıt verme olasılığı yoktur. Çünkü, önce genel olarak eğitimden ne anlaşılması gerektiği hususunda ortak bir tanıma varmak gerekmektedir ki bu da toplumdan topluma, ülkeden ülkeye sorunların değişik olması nedeni ile olanaklı değildir. Ancak çok genel ve geniş bir tanım verilmek istenirse, kişiyi çağdaş düzeyde bir kişi olacak nitelikte gereken bilgi, beceri ve yetenekle donatmak, belirli ilgi gruplarının belirli alanlardaki davranışlarını etkilemek üzere yapılan eğitim olarak tanımlayabiliriz.

A. Radyo ve Televizyon ile Eğitimin Türleri:

Radyo ve televizyon ile yapılan eğitimi önce genel olarak iki grupta toplayabiliriz.

1. a) Doğrudan Eğitim-Temel Eğitim (Dar kapsamlı Eğitim)
- b) Yardımcı Eğitim-zenginleştirici-tamamlayıcı-destekleyici Eğitim (Geniş Kapsamlı eğitim)³

Doğrudan eğitim ya da temel eğitim olarak aldığımız birinci grup eğitim, gerek örgün eğitimi, gerekse yetişkinlere seslenen eğitimin her

her ikisini kapsamaktadır. Bu tür eğitime örgün eğitimde ders programları çerçevesinde öğretmenle birlikte ya da öğretmensiz olarak hazırlanan eğitim girmektedir. Yetişkinlere, eğitimin sürekli bir olay olduğu gözönünde bulundurularak, gerek temel eğitimden yoksun, gerekse yetersiz bir örgün eğitimden geçmiş olması nedenleri ile bu eksiklikleri giderici, onu yaşamını düzenleyici, yaşamını kolaylaştırıcı bilgi, yetenek, beceri ile donatmak amacı ile yapılan eğitimde bu tür eğitimin kapsamına girmektedir. Doğrudan eğitim – temel eğitim, bir görüşe göre, yalnızca gelişmemiş ülkelerde uygulanması gereken bir eğitimidir. Oysa, genel olarak, gelişmiş olsun gelişmemiş olsun her ülkede yaşayan halka-topluma daha büyük mutluluk getirmek, daha iyi bir yaşam için yollar öğretmek olarak da tanımlanabilecek bir eğitim olan dar kapsamlı eğitim, gelişmiş, endüstrileşmiş ülkelerin cahillik, fakirlik, ve felaketlerin egemen olduğu kısımlarında da uygulanması gerekir. Kimi gelişmiş ülkelerde olanaklar herkese sunulabilir nitelikte olabildiği halde, kimi ülkelerde organizasyonsuzluk, plânsızlık, eşgüdümsüzlük (koordinasyonsuzluk) gibi nedenlerden ötürü etkili bir eğitim yapılmayabilir. İşte burada radyo ve televizyon ile yapılacak temel eğitime gereksinme olacaktır⁴.

Temel eğitimin kapsamı şöyle belirlenmektedir:

i) Düşünme ve haberleşme yetenekleri: Bu grup temel eğitime başta okuma-yazma olmak üzere, konuşma, dinleme ve hesap yapma gibi öğretiler girmektedir.

ii) Beceri kazandıran yetenekler: Bu tür eğitime ise, kişiye yaşamın da kolaylık kazandıran, ekonomik ilerlemesine katkısı olacak el işleri, ev işleri, tarım, hayvancılık, inşaat gibi basit teknik ve ticari öğretiler girmektedir.

iii) Çevre ve kişi sağlığı ile ilgili öğretiler

iv) Doğal sürecin ve fiziksel çevrenin bilinmesi ve anlaşılması ile ilgili öğretiler

v) Kişinin içinde yaşadığı evrenin, ekonomik ve sosyal kurumları bilmesi, anlaması ile ilgili öğretiler.

vi) Kişinin değer yargı ve insiyatifi ile yaşabileceği modern bir evrene uyumunu sağlayan niteliklerin geliştirilmesi, korku ve baskıdan uzak farklı görüşlere sahip olma ya da sempati gösterme özgürlüğü ile ilgili öğretiler.

vii) Ruhsal ve ahlâksal gelişme, dini inanışların ve törelerin toplum yaşamına uygulama davranışını kazandırma ile ilgili öğretiler⁵.

Kuşkusuz bu gruplandırmalar daha ayrıntılı olarak ele alınabileceği gibi, daha belirli kümelerde de toplanabilir. Ancak, herne şekilde olursa olsun, tek amaç çevresinde birleştirilmek istendiğinde, kişinin modern yaşam gerekleri olan hususlarda eğitilmesi olarak özetlenebilir.

Yardımcı-zenginleştirici - destekleyici eğitim olarak alacağımız ikinci grup eğitim: Yukarıda sözü edilen dar kapsamlı eğitsel yayınların dışında kalan her türlü eğitimi bu grupta toplayabiliriz. Bu tür eğitim yayınları kapsamına haber ve genel kültür veren yayınlar da girmektedir. Bu bakımdan radyo ve televizyon yayınlarında, söz gelimi bir eğlence ya da müzik programında yer alacak açıklamaların da bir eğitsel yanı olduğu kabul edilebilir. Ancak, radyo ve televizyonda yer alan "eğitsel yayın" sözcüğünden daha çok dar anlamlı eğitimin anlaşıldığı, anlaşılması gerektiği anımsanmalıdır.

Radyo ve televizyon eğitim yayınları konusunda yapılan bu ikili ayırım dışında da yayınlar, türlü kıstaslar gözönünde bulundurularak gruplandırılmaktadır. Bu gruplandırmaları şöyle sıralayabiliriz:

2. Örgün-yaygın eğitim yayınları:

a) *Örgün Eğitim yayınları*, devletin öğrenim kurumlarında verdiği eğitime yardım edici, kimi kez ders programlarını izleyici, kimi kez de bu ders programına yardım edici nitelikte hazırlanan eğitsel yayındır. Özellikle ilk, orta ve lise düzeylerindeki öğrenime yardımcı örgün eğitim yayınları, radyo ve televizyonda yer alan örgün eğitim yayınlarının ağırlık noktasını oluşturmaktadır.

b) *Yaygın Eğitim Yayınları*⁶, Örgün eğitim yayınları dışında kalan eğitsel yayınların toplandığı bu grup yayınların kapsamına okul öncesi çocuk yayınları, öğrenimini yarıda bırakanlara seslenen yayınlar, 15 yaşını aşkın yetişkinlere seslenen tüm yayınlar girmektedir. Özellikle, son grup olarak topladığımız 15 yaşından yukarı yaştaakilere seslenen yayınlar "Yetişkin", "Ergin", "Halk" eğitimi adları ile de anılmaktadır⁷.

3. *İzleyici Gruplarına Göre Eğitsel Yayınlar:* Radyo ve televizyon da yer alan eğitsel yayınlar genellikle-ister tek bir program olsun, ister plânlı, projeli dizi programlar biçiminde olsun-izleyici gruplarının çeşitli nitelikleri gözönünde bulundurularak gruplandırılırlar. Ancak gruplandırmalarda kullanılan kıstaslar farklıdır.

a) *Cinsiyet Ayırımına Göre Eğitsel Yayınlar:* Radyo ve televizyon yayınları içerisinde farklı cinslere seslenen yayınlar, hemen hemen her radyo ve televizyon istasyonununda yer almaktadır. Bunlardan, kadın

programları ile kadınlara seslenen eğitsel yayınlar daha belirgindir. Tüm evrende, özellikle geri kalmış, kalkınmakta olan ülkelerde kadının eğitim yönünden yetersiz oluşu, kadınlara seslenen eğitsel yayınlara ağırlık verilmesini zorunlu kılmıştır. Ancak, kadınlara seslenen özel yayınlar dışında, erkeklerin-isim olarak olmasa bile-konu olarak daha çok ilgisini çeken yayınlar da yer almaktadır.

b) *Yaş Gruplarına Göre Eğitsel Yayınlar*: Toplumı oluşturan farklı yaşlardaki kişilerin eğitsel gereksinimlerini karşılamak üzere yapılan eğitsel yayınlar genel olarak çocuk, gençlik, yetişkin ve yaşlı izleyici gruplarına göre de gruplandırılmaktadırlar. Ancak, burada bir noktayı açıklığa kavuşturmak gerekir. Farklı izleyici gruplarına seslenen yayınların isim olarak, o grubun adını taşıması gerekmez. Bir başka deyişle önemli olan, konu olarak belirli bir izleyici grubuna seslenmesidir. Program adının zorunlu olarak "çocuk"ya da "gençlik" yayını gibi o izleyici gurubunu belirtici adları taşıması zorunlu değildir.

c) *Mesleklere Göre Eğitsel Yayınlar*: Toplumda görülen çeşitli meslek gruplarına göre yapılan eğitsel yayınlardır. Bu tür yayınlar daha çok toplumdaki yoğun, sürekli eğitimi gerekli olan meslek grupları için yapılır. Örneğin, işçi, doktor, öğretmen vb. gibi meslekler için hazırlanan eğitsel yayınlar verilebilir.

d) *Yerleşme Birimlerine Göre Eğitsel Yayınlar*: Bu tür eğitsel yayınlar daha çok yönetsel yerleşme birimlerinin yaşam koşulları, gereksinimleri gözönüne alınarak yapılan yayınlardır. En belirgin ikili ayırım kentsel ve kırsal alanlarda oturanlara yönelik olarak yapılan eğitsel yayınlardır. Özellikle, sürekli eğitimin gerekli olduğu kırsal bölgelerde yaşayanlara seslenen ve çoğunlukla "Köy Yayınları" olarak adlandırılan yayınlar bu tür yayınlar içerisinde en yaygın olanıdır. Bunun yanında, kentsel yaşamın sorunlarını çözümleyici, bu bölgelerde oturanlara eğitim verici; trafik, çevre sağlığı, hava kirlenmesi gibi çeşitli konulardaki eğitsel yayınlar anılabilir.

e) *Eğitim Durumuna Göre Eğitsel Yayınlar*: Çeşitli düzeyde öğrenim görmüş izleyici gruplarına seslenen eğitsel yayınların farklı olması doğaldır. Söz gelimi, hiç öğrenim görmemiş bir izleyici grubun verilecek eğitim, önce temel eğitim düzeyinde, okuma-yazma öğretme ya da yaşamları için ön koşul olan, genel sağlık, beslenme gibi konularda olacaktır. İleri düzeyde öğrenim görmüş izleyici gruplarının ise, eğitsel yayınlardan bekledikleri farklı olacaktır. Ancak bu tür ayırımın, ör-
gün-yaygın ayırımı dışında olduğunu belirtmek gerekir.

f) *Ulusal-bölgesel ve Yersel Eğitsel Yayınlar*: Bu tür ayırım, izleyici gruplarının çeşitli özelliklerini gözönünde bulundurmadan çok, radyo ve televizyon istasyonlarının verici güçlerinin kapsadığı yayın alanları dikkate alınarak yapılan yayınlardır. Yayın istasyonunun verici gücü tüm ülkeyi kapsıyorsa, yapacağı kimi eğitsel yayınlardaki konular ile çok dar, bir yöreye sesini duyurabilen bir radyo-televizyon istasyonunun değineceği eğitsel konular farklı olmak zorundadır.

İzleyici gruplarına göre yapılan bu ayırımlar, kuşkusuz ülkenin sosyo-ekonomik durumuna göre değişecektir. Kimi toplumlarda belirli gruplara daha fazla ağırlık verilmesi doğaldır. Yapılan bu ayırımın ışığında günümüzde radyo ve televizyon istasyonlarında çoğunlukla şöyle bir gruplandırma yapılmaktadır.

i. Köy Yayınları, ii. Kadın yayınları, iii. Çocuk yayınları, iv. Gençlik yayınları, v. İşçi yayınları, vi. Genel eğitim (Yetişkin) yayınları.

B. Radyo ve Televizyon ile Eğitimin Özellikleri

Radyo ve televizyon ile yapılan eğitimin gerek klâsik eğitime ve gerekse diğer kitle haberleşme araçları olan basılı yayınlar ve sinema ile yapılan eğitime göre çeşitli özellikleri vardır. Ancak, bu özelliklere geçmeden önce, radyo ve televizyon ile yapılacak eğitimin şu dört genel özelliği içermesi gerekir:

- i. Verilen bilgi ilgi çekmelidir.
- ii Bilgi, alan tarafından kabul edilmelidir.
- iii. Bilgiyi alan bunu yorumlayabilmelidir.
- iv. Bilgiyi alan bunu saklayabilmeli, depo etmeli ve ileride kullanabilmelidir⁸.

Bu özellikler denilebilirki, tüm diğer kitle haberleşme araçları ile verilen mesajlarda bulunması gerekli genel özellikler olmasına rağmen, radyo ve televizyon ile yapılacak eğitimde, amaca ulaşmak için bulunması zorunlu olan özelliklerdir. Burada önemli olan husus, bu özelliklerin birbirinden bağımsız özellikler olmayıp, birbirlerine bağımlı birbirini izleyen özellikler olmasıdır. Bu genel özellikler dışında, radyo ve televizyonun verilen bilgiyi, mesajı ses ve görüntü olarak kişiye ulaştırmasından doğan özellikler de vardır. Ancak, bunların bir kısmı radyo ve televizyonda yapılan eğitsel yayınlarda ortak olduğu halde, bir kısmı radyonun yalnızca sesi, televizyonun hem sesi hem görüntüyü iletmesinden doğan ayrı özelliklerdir.

1) Radyo ve televizyon ile yapılan eğitimde kişiye, klasik eğitimde olduğu gibi yüzyüze gelerek değil, ses ya da hem ses hem görüntü olarak ulaşılır.

2) Yayılma elektronik olduğundan, alıcı ve verici olanaklarının sağlanmış olması koşulu ile, aynı anda çok geniş bir kitleye seslenme olanağı vardır.

3) Geniş alana seslenebilme, gidebilme özelliğinin sonucu olarak ülkedeki çeşitli eğitim eşitsizliklerini giderici bir niteliğe sahiptir. Bu eşitsizlikler genel olarak kadın-erkek, köy-kent, zengin-fakir ve bölgeler arasındaki eşitsizliklerdir. Radyo ve televizyon ile yapılan eğitimden çeşitli gruplardaki kişilerin yararlanma olanağı vardır.⁹

Kadın-erkek arasında ülkemizde olduğu gibi, çeşitli ülkelerde özellikle gelişmemiş, kalkınmakta olan ülkelerde eğitim yönünden eşitsizlik vardır. Bu eşitsizlik, gerek temel eğitimde, gerekse ileri eğitim düzeylerinde belirgindir. Bu bakımdan radyo ve televizyonla sistemli, düzenli yapılacak eğitsel yayınlardan, kadın-erkek ayrımı gözetilmeksizin herkes yararlanabilecektir.

Köy-kent arasındaki eğitim eşitsizliği büyük ölçüde yol, bina araç-gereç ve öğretmen yetersizliği, yokluğu şeklinde kendini göstermektedir. Bu tür eşitsizlikler bir kentin değişik kesimleri arasında da görülebilir. Bu durum, özellikle geri kalmış ülkelerde daha belirgindir. Radyo ve televizyon ile yapılacak eğitim ile bu eşitsizlikler giderilebilir. Uzman kişilerce hazırlanacak, iyi nitelikli eğitsel yayınların aynı anda köy ve kente gitmesi, ya da bir kentin çeşitli bölgelerine ulaşması, eşitsizlikleri ortadan kaldıracaktır.

Bölgeler arasındaki farklılığın, eğitimdeki eşitsizliğin bir nedeni olduğu açıktır. Ülkemizi ele alırsak doğu ile batı bölgeleri arasındaki farklılık yalnızca kentsel yaşamda değil, kırsal yaşamda da kendini göstermektedir. Bölgeler arası ekonomik farklılığın da etkisi ile oluşan bu eşitsizlik, radyo ve televizyon ile yapılacak yoğun eğitsel yayınlar ile giderilebilir.

4) Radyo ve televizyon ile yapılan eğitim, klâsik eğitimde olduğu gibi tutucu değildir. Çoğunlukla güncel olaylara bağlantılı olarak örnekler verileceğinden, günün teknolojik gelişimine uygun olarak programlar hazırlanacağından kişiye daha yakın, daha içten bir eğitim sağlar. Klâsik eğitimin, ne kadar yeni programlanmış olursa olsun, geleneksel bir yanı vardır. Bu geleneksel durum gerek öğretmen bilgisinde, gerekse okul araç ve gereçlerinde (özellikle kitaplarda) kendini gösterir. Oysa,

radio ve televizyon ile yapılacak eğitimde kullanılacak bilgi ve malzeme, onun işleniş yöntemi, kişinin çevresi ile bağlantısını kuracak nitelikte olacaktır.

5) Örnekler bol olarak verilebilir. Bu özellik, gerek ses olarak radyoda, gerekse ses ve görüntü olarak televizyonda yer alan eğitsel yayınlarda geçerli bir özellik olmasına rağmen, özellikle görüntü unsurunun yer almasından ötürü, televizyonda daha geçerlidir. Söz gelimi, klâsik yöntem ile sınıf içerisinde yapılacak bir derste gösterilecek örnekler ne kadar bol olursa olsun, aynı öğrenimin televizyon ile yapılması halinde kullanılacak örnekler kadar bol ve kameranın yakından çekim olanakları ile ayrıntılı, canlı, dikkati toplayıcı nitelikte verilmesi olanağı yoktur.

6) Öğrenci-öğretmen ilişkisi yoktur. Klâsik öğretimde, öğretmenin karşısında oturmak zorunda olan öğrencinin içinde bulunduğu ruh durumu, radyo ve televizyon ile yapılan eğitimde ortadan kalkmaktadır. Bu tür eğitim kişiye içinde bulunduğu her anında ulaşabilmektedir. Zorunlu bir öğrenim psikolojisi içerisinde olmayan kişinin daha iyi anlaması, algılama yapması gerekir.

7) Radyo ve televizyon ile yapılan eğitimi izleyen kişi aktif olmayıp, pasiftir. Bir başka deyişle, bu tür eğitimde izleyenin katılma noksanlığı vardır. Klâsik eğitimde ya da yüzyüze eğitimde var olan karşılıklı ilişki, bu tür eğitimde yoktur. Bu ise, radyo ve televizyon ile yapılan eğitimin etkinliği konusunda sorunlar, sorular yaratmaktadır. Araçların tekniğinden doğan bu özellik, denilebilirki şimdiye dek sıralanan özelliklerden farklı, olumsuz olarak nitelenebilecek bir özelliktir. Eğitimin etkinliğini azaltacak bu özellik, radyo ve televizyon örgütlerinin ve çeşitli eğitim kurumlarının geliştirdiği yöntemlerle giderilmeye çalışılmaktadır. Bu yöntemler, mektup ve telefonla katılma, izleyicilerin katıldığı programları hazırlama, izleyici forumları yolu ile bir uzmanın ya da öğretmenin başkanlığında izlemeyi sağlama gibi yöntemlerdir. Kuşkusuz burada, daha sonra değinilecek, programın yapım biçimleri de kişinin ilgisini çekme, aktif duruma getirilmesini sağlama bakımından önemlidir.

III. RADYO VE TELEVİZYON İLE EĞİTİM YAYINLARINDA YAPIM EVRELERİ:

Radyo ve televizyonda yer alan eğitsel yayınların yapımında geçiren evreler genel olarak diğer programlarda geçirilen evrelere benzerlik gösterir. Ancak, burada asıl amaç olan eğitimin gerçekleşmesi için,

kimi aşamalara ağırlık verilmesi, üzerinde titizlikle durulması gereken evreler vardır. Buna ek olarak radyonun yalnızca sesi, televizyonun ise hem sesi hem görüntüyü iletmesi bakımından da iki araç arasında farklılıklar vardır. Bu farklılıklara evrelerin açıklanmasında değinilecektir.

a) *Araştırma evresi:*

Bir eğitsel programın yapımında ilk evre, araştırma evresidir. Bu evrede önce ülkenin tüm koşullarını bilmek için yapılan genel bir araştırmadan sonra, toplumun hangi kesimlerinin, hangi sorunlarının ve gereksinmelerinin olduğu araştırılmalıdır. Bu evrede araştırma, bel-belgelere dayanmak, yerinde araştırmalar yapma yolu ile gerçekleştirilebilir. Bu evre gerek radyo, gerekse televizyonda yapılacak eğitsel yayınlar için farklı olmayıp, her ikisi için de zorunlu bir evredir. Ancak, televizyonda daha sonraki aşamaların yoğun ve karmaşık olması nedenleri ile bu işle uğraşması gereken kişiler, programın diğer evrelerine katılacak kişilerden farklı olabilir. Aynı durum gelişmiş radyo istasyonlarında da görülebilir.

b) *Plânlama Evresi:*

Araştırma evresinden sonra doğal olarak gelen evre, plânlama evresidir. Bu evrede, radyo ve televizyon ile yapılacak eğitimin plânlaması yapılır. Bu evrede, konunun ya da konuların ana hatları, ne kadar dizilik bir program olacağı, her programın süresi, hangi gün, hangi saatlerde, hangi radyolardan, kanallardan yayınlanacağı saptanır. Ayrıca gerektirdiği çeşitli eğitim kurumları ile işbirliği yapılıp yapılmayacağı, yapılacak ise bu işbirliğinin nasıl olacağına karar verilir. Bütün bu çalışmaların yapılmasından, genel deyim ile, programın çatısının oluşmasından sonra programın ya da dizinin parasal yönü hesaplanır: Bu yayın Kuruma kaç mal olacaktır? Televizyon yayınlarının daha karmaşık olması, daha fazla harcamayı gerektirdiğinden, bu sorun televizyon programları için daha önemlidir ve üzerinde titizlikle durulması gerekir. Özellikle, projeli eğitsel programların düzenlenmesinde, plânlamasında parasal yön çok önemlidir.

c) *Metin Yazma Evresi:*

Gerek radyoda gerekse televizyonda yapılacak bir eğitsel programın üçüncü evresi olarak niteleyebileceğimiz bu evrede, araştırma evresinde toplanan materyal, döküman ve türlü bilgiler, plânlama

evresinde çizilen çerçevede metin durumuna getirilir. Metin yazmadaki özellikler, gerçekleştirilmek istenilen eğitimin amacı ile sıkı bağlantılıdır. Bu konuda ayrıntılı bilgi daha sonra verilecektir.

Metin yazarken, programın biçimi de ortaya çıkar. Amaca uygun seçilmesi gereken biçim, efekt, müzik gibi yardımcı öğelerin kullanılıp kullanılmayacağı metin yazarken ortaya çıkar ve metin içerisindeki yerlerini alırlar. Metin yazma, kuşkusuz radyo ve televizyon programlarında büyük farklılıklar gösterir. Radyoda konunun yazılması sırasında belgeler, röportajlar, müzik ve sese dayanan efektler kullanılırken; televizyonda görüntü unsurunun olması nedeni ile büyük ölçüde görüntüsel belge, döküman, röportaj kullanılır. Bu farklılık, metin yazımında değişik bir yöntemin kullanılmasını gerektirecektir. Özellikle, eğitsel amaçlı programlarda, öğretilmesi gereken şeylerin yerinde kullanılması, programın amacının gerçekleşmesi için ön koşuldur denilebilir¹⁰.

d) *Yapım Evresi:*

Yapım evresi, genel olarak, radyoda seslendirme ve kurgu (montaj), televizyonda ise çekim, yönetim ve kurgu işlemlerini kapsar. Bu bakımdan bu evreyi radyo ve televizyonda ayrı ayrı ele alarak incelemek gerekir. Radyoda eğitsel amaçlı bir programın, metin yazma evresinden sonra bu yazılan metnin seslendirilmesi çalışması yapılır. Eğer metin düz bir konuşma, yani değişik seslerin, röportajların yer almadığı bir biçimde yazılmış ise, metin kimin tarafından seslendirilecekse-ki bu çoğunlukla spiker ya da programın yapımcısı olabilir- onlar tarafından stüdyoda seslendirilir. Eğer program karma biçimde röportajların, yerinde alınan çeşitli seslerin kullanılacağı biçimde ya da dramatize biçimde hazırlanmışsa, o zaman ses alma işlemi daha karmaşık ve değişik biçimde gerçekleştirilir. Gerekli seslerin alınmasından sonra, bu seslerin program durumuna getirilmesi için yapılması gereken çalışma kurgu çalışmasıdır. Kurguda alınan sesler, bir teknisyenin çalışması ile metne uygun olarak biraraya getirilir, gereksiz yerler çıkarılır, ayıklanır.

Televizyonda yapım evresi, görüntülümeden ötürü farklı yöntemle yapılır. Hazırlanan metin (Senaryo) yönetmen denilen kişinin ve yardımcılarının çalışmaları ile elektronik ya da film -slayd-fotoğraf yolu ile görüntülenir. Burada hangi görüntülerin kullanılacağı metine bağlıdır. Yönetmenin yapacağı çalışma, bunları, çekim kurallarını uygulayarak görüntülü duruma getirmektir. Radyoda metin hazırlayan

kişi seslendirme ve kurgu çalışmalarını yaparken, televizyonda metin hazırlayan ile yönetmen, çoğunlukla, farklı kişilerdir. Çünkü yapılan işler farklı yetenek ve bilgiyi gerektirir. Ancak, burada bir noktayı açıklamakta yarar vardır. Kimi kez radyo ve televizyonda çok özel eğitim programlarında metni yazan kişi kurum dışından olabilir. Böyle durumlarda metin yazarı, programın yapımcısı ve yönetmeni (televizyon için) değişik kişiler olacaktır.

e) *Yayın Evresi:*

Yayın aşaması, yapım evresinden geçen, seslendirilip, görüntülenen programın, gerekli denetimleri (zamanlama, ses ve görüntü nitelikleri kontrolü, yayın kurallarına aykırı durumların olup olmaması gibi) yapıldıktan sonra, radyo ve televizyon vericilerinden yayınlanması evresini kapsar. Kuşkusuz bu durum, program daha önce ses ya da görüntü bantına (Vidio) yazılmış olması durumunda geçerlidir. Eğer program canlı olarak, yani anında yayınlanacak ise, yayın evresinde yapılacak çalışma, daha önce görülen, yapım evresini kapsayacak, anında seslendirilip, yönetimi yapılan program yayınlanacaktır. Böyle durumlarda ise kurgu çalışmasının yapılması söz konusu değildir. Yayın sırasında meydana gelecek aksaklıklar, eksiklikler, yanlışlıkların düzeltilme olasılığı yoktur. Ancak, özellikle eğitsel programlarda, günümüzde ses ve görüntü bandlarının bulunması nedenleri ile bu tür canlı yayınlara pek rastlanmamaktadır.

f) *Değerlendirme Evresi:*

Bir eğitsel programın yapım evresinin oldukça dışında olmasına rağmen, birlikte düşünülmesi gereken bir başka evre de değerlendirme evresidir. Bu evre doğrudan program yapısı ile ilgili değildir. Ancak, daha sonraki programlara ışık tutması ve hatta o programın kimi yönlerinin yayından önce değerlendirilebilmesi bakımlarından çok önemli bir evredir. Değerlendirme evresi, zaman ve kullanılan yöntemler bakımından türlü biçimlerde yapılabilir. Eğitsel programın amacına ulaşmış olup olmadığını saptamak üzere yapılacak değerlendirme araştırmalarına daha sonra değinilecektir.

IV. EĞİTSEL PROGRAMLARIN YAPIMINDA ÖZEN GÖSTERİLMESİ GEREKEN HUSUSLAR

Radyo ve televizyon ile yapılacak eğitsel yayınlarda özen gösterilmesi gereken hususlar, diğer radyo ve televizyon programlarında özen gösterilecek hususlardan farklı bir özellik gösterir. Eğitsel programların

yapım evrelerinde de değinildiği üzere, bu hususların dayandığı ana unsur “eğitici-öğretici” olma özelliğidir. Bir eğitsel programın ana amacı eğitim olduğuna göre, özen gösterilmesi gereken hususların bu amacı gerçekleştirme yönünde olacağı açıktır. Bu hususları dört ana grupta toplayabiliriz:

a. Program Yapımcısının Özellikleri

Radyo ve televizyonla eğitim yayınlarını yapmakla görevli yapımcının belirli bir eğitim ve kültür düzeyinde olması, ülke koşullarına yabancı olmaması, eğitici olma özelliklerine sahip olması gerekir. Bunun için başlıca şu özellikleri taşımalıdır:

- 1) İyi bir eğitim ve genel kültüre sahip olmalı,
- 2) İyi bir araştırmacı ve gözlemci olmalı,
- 3) Yurt ve dünya olaylarını izlemeli,
- 4) Sağduyu sahibi olmalı,
- 5) Doğru, yansız olmalı,
- 6) Dili iyi kullanabilmelidir.

B. Araştırma, Materyalin Seçimi ve Konunun Çerçevesindeki Özellikler:

Gerek radyoda gerekse televizyonda yer alacak bir eğitsel yayının herşeyden önce, ülkenin ne tür sorunlarına eğileceği, eğilmesi gerektiği, çeşitli araştırma yöntemleri ile saptanmalıdır. Bu konuda toplanacak belgenin, bilginin iyi bir süzgeçten geçirilmesi; eğitilmesi gereken kitlenin gerçek gereksinmesini karşılayacak nitelikte olması gerekir. Bunun için yapılacak eğitimin sınırlarını çizerken ya da konuyu çerçevelerken titizlikle çalışmalı, eldeki bilgi ve diğer materyal, eğitim yapılacak konuda odaklaştırılmalıdır.

C. Program İçerisindeki Özellikler:

1) Program metninde ne verilmek isteniyorsa o yer almalıdır. İşlenecek konu (lar) un plânı yapılarak, giriş, gelişme, sonuçlandırma bölümleri yer almalıdır. Ancak, bu bölümler doğal bir bağlantı ile yapılmalı, gereksiz uzatmalardan kaçınılmalıdır.

2) Anlatım inandırıcı olmalı; olanak ölçüsünde konu ile ilgili uzman kişiler konuşturulmalı, verilen bilgilerde kaynaklar gösterilmelidir. Televizyonda görüntüsel örnekler, olanak ölçüsünde, doğal durumuna yakın olarak verilmelidir.

3) Programın özelliğinden doğan uzman konuşmaları ya da gerekli açıklamalar, televizyonda ise eğitsel görüntüler yerinde kullanılmalıdır.

4) Programın biçimi titizlikle seçilmeli; gerek konuya en uygun, gerekse izleyicinin ilgisini çekecek nitelikte olmalıdır. Söz gelimi, bir saatlik bir eğitsel programın düz konuşma biçimi ile verilmesi konu ne kadar iyi hazırlanmış olursa olsun-kısa bir süre sonra dikkati dağıtacağından-etkisi azalacaktır.

5) Programlar öğretmen-öğrenci psikolojisi ile hazırlanmamalıdır.

6) Programda kullanılacak dil, izleyicinin anlayacağı dil ve türde olmalıdır.

7) Programda gerektiğinde kullanılacak müzik, o izleyici grubunun ilgisini çekecek türde olmalıdır. Bir başka deyişle, kullanılan müzik o izleyici grubuna ters gelmemeli, alıştığı hoşlandığı müziğe yer verilmelidir.

8) Yaklaşımlar, izleyici grubunun yabancı olduğu kaynaklardan değil, kendi bildiği tanıdığı, yabancı olmadığı kaynaklardan, kurumdandan, değerlerden alınmalıdır.

D. Programın Yayınlanması ile İlgili Özellikler:

1) Programlar hedef izleyici kitlenin mevsim, gün ve saatine uygun olarak verilmelidir.

2) Programların yayınlanacağı, daha önceden hedef izleyici kitlesine çeşitli yöntemlerle iletilmeli, duyurulmalıdır.

3) Gerektiğinde, yayınlanan bir eğitsel yayını, o konuda hazırlanacak yazılı basın ile desteklenmelidir. Özellikle, gazete, kitap, broşür gibi yazılı basın araçları bu konuda destekleyici nitelikteki kitle haberleşme araçlarıdır.

E. İzleme Olanakları ile İlgili Özellikler:

1) Yapılan yayınlar hedef izleyiciye ulaşabilmelidir. Bir eğitsel yayının etkili olabilmesi, amacına varması için önkoşul olan bu özellik, radyo ve televizyon yayınlarının kapsama alanları ile ilgilidir. Bunun için radyo ve televizyon istasyonlarının verici gücününün hedef izleyicinin bulunduğu yere kadar uzanması gerekir. Ancak burada, özellikle günümüzde televizyon için önemli olan bir başka koşul da

bu kapsama alanında yayınların izlenebilmesi için elektriğin bulunması zorunluluğudur. Radyo alıcılarının transistörlü, pilli olarak yapılması radyo yayınlarını izlemek için elektriğe sahip olma koşulunu kaldırmaktadır.

2) Yayınların hedef izleyici tarafından izlenebilme olanağı olmalıdır. Bir başka deyişle, izleyici radyo ve televizyon alıcına sahip olmalı ya da izleyebileceği bir yeri bulunmalıdır. Özellikle halk eğitimi yayınları ile sürekli eğitsel yayınların amacına ulaşabilmesi için izleme forumları kurularak, tektek izleme olanağı olmayan izleyiciye bu olanak sağlanmalıdır. Ayrıca, Devletin, eğitsel yayınların etkinliğini arttırmak amacı ile kimi girişimleri de söz konusudur. Örneğin, ucuz radyo ve televizyon alıcı yapımının sağlanması; gümrük indirimi, bu araçların yapımını gerçekleştirecek endüstrinin kurulmasını sağlama, parasız ya da çok düşük ücret ile halka-izleme merkezleri aracılığı yolu ile olabilir-ucuz radyo ve televizyon alıcıları dağıtılması... Bu hususun, ülkemizi de gözönünde bulundurarak, televizyon alıcıları için daha geçerli olduğunu belirtmek gerekir.

F. Programların etkinliğini ölçme ile ilgili özellikler:

Daha öncede değinildiği gibi, radyo ve televizyon eğitsel yayınlarının etkili olup olmadığı, amacına ulaşıp ulaşmadığının saptamak için izleyici araştırmalarının yapılması gereklidir. Radyo ve televizyon yayınlarının tümü için gerekli olan bu koşul, özellikle eğitsel yayınlarda daha da önem kazanmaktadır. Bu araştırmalar, eğitsel programın yapım öncesinden başlayarak, yayın sonrasına değin değişik amaç ve yöntemlerle yapılabilir. Bu araştırmalar;

1) Program öncesi, konunun çerçevesini sağlamak, yapılacak eğitimin hangi hususları kapsamı gerektiği, hangi konularda merkezleştirilmesi gerektiği hususları saptayan araştırmalar yapılmalıdır.

2) Eğitsel programda kullanılacak kelimelerin hedef izleyici kitleye anlaşılıp anlaşılmadığını saptamak üzere araştırmalar yapılmalıdır. Bu araştırma yayından önce örnek olarak alınacak hedef izleyici grupları üzerinde gerçekleştirilir.

3) Programın yayını sırasında, eğitsel yayınının ne denli etkili olduğunu saptamak üzere izleyici araştırmaları yapılmalıdır. Bu araştırmalar yine hedef izleyici kitlesinden alınacak gruplar üzerinde gerçekleştirilebilir.

4) Eğitsel programların yayınından hemen ya da bir süre geçtikten sonra, bu yayınların hedef izleyici kitle üzerindeki eğitsel

etkisi, tutum ve davranışlara olan etkisi araştırılmalıdır. Özellikle bu tür araştırmalar, yayınların amacına ulaşip ulaşmadığını ortaya çıkarması yönünden üzerinde titizlikle durulması ve sonuçlarının değerlendirilmesi gerekir.

Yukarıda sıralanan bu araştırmaların tümünün bir eğitsel programda yapılması zorunlu olmayabilir. Ancak, özellikle, projeli dizi eğitsel yayınlarda bu tür araştırmaların bir kısmının, yayının amacı ile bağdaşır bir yöntem ve teknik ile yapılması gerekir¹¹.

V. EĞİTSEL PROGRAMLARIN YAPIM BİÇİMLERİ:

Bir eğitsel radyo ve televizyon programında kullanılan biçimler, genel olarak radyo ve televizyon programlarının yapımında kullanılan biçimlerden pek farklılık göstermez. Bir başka deyişle, aynı biçimlerin tüm programlarda uygulanma olasılığı vardır. Ancak, bir eğitsel programın yapımında amaç, eğitmek olduğuna göre, programın yapımında kullanılacak biçimin, amacı en iyi gerçekleştirecek türde olması gerekir. Eğitsel programlarda kullanılması uygun olan biçimler şöyle sıralanabilir:

1) *Düz Anlatım-konuşma*: Eğitsel konunun, bir kişi tarafından, efekt, ses, görüntü ve diğer belgelerin yardımı olmaksızın verilmesidir. "Sohbet" olarak da nitelenebilecek olan bu biçimde sürenin ve konuşmacının titizlikle seçilmesi, eğitilecek konuya uygun olması gerekir. Örneğin, bir köy programında hedef izleyici olan köylünün bir uzmanın ya da konuşmacının yapacağı sohbet niteliğindeki böyle bir konuşmadan hoşlanacağı düşünülebilir. Ancak, sürenin uzun olmaması, ilginin azalmasını önlemek yönünden önemlidir.

2) *Karşılıklı konuşma-Soru-Cevap*: Eğitsel konunun iki kişi tarafından ya soru cevap ya da birbirini tamamlayan konuşmalar şeklinde, yine efekt, ses ve görüntü olmaksızın verilmesidir. Özellikle, işlenecek eğitsel konu, izleyicide sorular yaratacak nitelikte ise, bu türün seçimi izleyicide oluşacak soruları cevaplamak yönünden, önemlidir. Ancak burada da sürenin fazla uzun olmaması, konuşmacıların o konunun uzmanı olması, ses tonları ve diksiyonlarının kulağa hoş gelecek nitelikte olması, televizyonda görüntülerinin belirli bir düzeyde olması gerekir.

3) *Dramatize-oyun*: Eğitimi yapılacak konu, oyunlaştırılarak ya da dramatize biçime konularak verilebilir. Bu biçim eğitsel yayın için seçildiğinde, eğitsel konu bir gelişim içerisinde, oyuna katılacakların aracılığı ile dolaylı olarak verilebilir. Genellikle bu yapım biçimi, her izleyici grubunun ilgisini çektiğinden, konunun iyi kaleme alınmış

bir senaryo ile iyi biçimde oynanması, başka bir deyişle, iyi dramatize edilmesi koşulu ile eğitsel amaç etkili olarak gerçekleştirilebilir. Bu biçimde hazırlanan programlarda, genellikle radyoda anons olarak, televizyonda ise hem yazı (jenerik) hem anons olarak bir başlangıç, giriş yapılır.

4) *Röportaj*: İkili konuşma türünde de sayılabilecek bu biçimde, daha çok yerinde uzman kişilerle yapılan konuşmaların ses ve görüntü olarak verilmesi anlaşılmaktadır. Bu biçimde yerinde sesler ve görüntüler önemlidir. Ancak, uzman kişilerce radyo ve televizyon stüdyolarında yapılan görüşmeler de röportaj olarak anılabilir.

5) *Karma Biçim*: Karma biçim, yukarıda sayılan program biçimlerinin hepsinin ya da birkaçının kullanıldığı program türleridir. uzun süreli, kuşak niteliğindeki eğitsel yayınlarda, bu biçim kullanılmaktadır. Bu biçimde hazırlanan programlarda, izleyiciyi sıkmamak, dikkatini toplamasına yardımcı olmak amacı ile konu aralarına ya da bir konunun bölümleri arasına, o izleyici grubunun hoşlanacağı türden müzik konulmalıdır. Ters yapıldığı durumlarda, eğitsel amaç gerçekleşmesi kolay olmaz.

SONUÇ

Yazımızda, kitle haberleşme araçları içerisinde elektronik yayın tekniği ile çalışan radyo ve televizyon ile yapılan eğitim konusunda kimi açıklamalarda bulunulmaya çalışılmıştır. Herşeyden önce, günümüzün sosyo-ekonomik koşullarında (hızlı nüfuz artışı, eğitimsiz ya da yetersiz eğitilmiş büyük bir kitlenin varlığı, eğitimdeki çeşitli eşitsizlikler gibi) farklılıklar ve yetersiz durum, bu araçlardan eğitimde yararlanmayı zorunlu duruma getirmiştir denilebilir. Özellikle, günümüz Türkiye’ sinde bu durum daha da belirginleşmiş olup, bu yolla eğitim girişimleri yapılmakta, değişik biçimlerde uygulanması için yeni plânlamalara başlanmaktadır. Güncel sayılabilecek bu konuda radyo ve televizyon ile eğitimin ne olduğu, ne gibi özellikleri bulunduğu, kimlere nasıl, ne gibi evrelerden geçerek seslenmesi gerektiği gibi konularda, çok ayrıntılı olmasa da bilgi verilmeye çalışılmıştır. Kuşkusuz böyle bir konunun daha derinlemesine, dünyada ve Türkiye’de ne gibi uygulama alanı bulduğu konularına, sayısal bilgiler de vererek, değinmek gerekirdi. Ancak, konunun bu biçimde incelenmesi, makalenin dar sınırlarını zorlayacağından, dışta kalan bilgilerin bir başka yazıda incelenmesinin uygun olacağı düşünülmüştür. Amaç, bu konuda ilgililenlere eksik de olsa, ilk bilgilerin aktarılması olmuştur.

DİPNOTLARI

- 1 Marshall Mac LUHAN, "The Medium is the Message", Penguin Book 2816 (T.Y). sh. 63.
- 2 Aysel AZİZ, "Radyo ve Televizyona Giriş", S.B.F. Basın ve Yayın Yüksek Okulu 3. Sınıf radyo ve Televizyon Bölümü Ders Notları, 1974-75 Ders Yılı sh. 27. (Çoğaltma).
- 3 Daha değişik gruplandırmalar için bakınız. Ülker KÖKSAL, "TRT'nin Ekonomik, Kültürel ve Toplumsal kalkınmamızdaki Rolü", TRT, Ankara, 1975. Nurten GÖRÜN, "Radyo ve Televizyon Programcılığı", S.B.F. Basın ve Yayın. Yüksek Okulu, 3 Sınıf Radyo ve Televizyon Bölümü Ders notları, 1970-71 ders Yılı, sh. 2 /2-2 /3. (Çoğaltma)
- 4 J. Grenfell WILLIAMS "Radio in Fundamental Education" UNESCO. Paris sh 13
- 5 y.a.g.e., sh. 12.
- 6 TRT Program Plânlama ilkelerinde bu tür eğitime "sürekli Eğitim" denilmektedir. Bakınız. "TRT 1975 Yayın Programı", TRT Basılı Yayınlar Müdürlüğü Yayınları, No: 65 (T.Y), sh. 21.
- 7 DPT, "Yaygın Özel İhtisas Komisyonu Raporu", Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Plâni Özel İhtisas Raporları, Yayın No: DPT 114-ÖİK, Ekim, 1971, sh. 7 Ayrıca Baknz. Aysel AZİZ, "Televizyonun Yetişkin Eğitimindeki Yeri ve Önemi" T.O.D.A.İ. Enstitüsü Yayınları, no: 148 Ankara, 1975, Sh. 20-21.
- 8 William RIVERS-Wilbur SHRAMM, " The Responsibility in Mass Communication", Harper and Row, New York, 1969, sh. 13-15.
- 9 Eğitimde eşitsizlik konusunda geniş bilgi için baknz. Ülker KÖKSAL, a.g.e., sh. 13-16
- 10 Programlarda kullanılacak biçimlerle ilgili ayrıntılı bilgi için bknz. Adalet AĞAOĞLU, Radyo Programcılığı ve Yazarlığı" S.B.F. Basın ve Yayın Yüksek Okulu 3. sınıf Radyo ve Televizyon Bölümü ders notları 1975/72, (Çoğaltma)
- 11 Radyo ve televizyon yayınlarında uygulanabilecek araştırma yöntem ve teknikleri için baknz. Aysel AZİZ, "Radyo ve televizyona giriş"... a.g.e., sh. 59-65.